

JOVAN STEFANOV(IĆ) BALJEVIĆ PRVI CRNOGORAC DOKTOR FILOZOFIJE

Goran Sekulović

In the dissertation Jovan Stefanov(ić) Baljević, „Albano-Montenegrin“ as he called himself, the first Montenegrin Doctor of Philosophy, „Philosophical discussions about spreading religion by militant means“ defended in Halle (Germany) 1752, launched many of theoretical and practical, axiological and ethical, religious and ecclesiastical, metaphysical and anthropological, historical and governmental, legal and constitutional, social and political issues.

Jovan Stefanov(ić) Baljević, kako je sam sebe nazivao „Albano-Crnogorac iz Bratonožića“ (Jovan Baljević: 1757; 2002) ili „Bratonožić-Albanac“ kako je napisano na naslovnoj korici njegove disertacije u originalu na latinskom jeziku (Jovan Baljević: 1752; 2002), prvi je Crnogorac doktor filozofije. Rodom je sa Peleva Brijega iz crnogorskog brdskog plemena Bratonožića blizu Podgorice. On je „iz jedne drevne pesničke porodice Crne Gore poreklom“ (Milorad Pavić: 1970), što upućuje na zaključak da su mu i preci bili stvaraoci i umjetnici, mada se o tome vrlo malo istraživalo. Doktorirao je odbranivši rad „Filozofska rasprava o širenju religije militantnim sredstvima“ u njemačkom gradu Haleu (u to vrijeme cijenjenom univerzitetskom centru učene, prosvijećene i civilizovane Evrope) 1752. g. (završivši prethodno Pravni fakultet u istom gradu), kada je i objavljena istoimena knjiga na latinskom jeziku („Dissertatio philosophica de propagatione religionis armata“).

Ove godine se, dakle, navršava dvjesta šezdeset godina od ovog značajnog događaja za crnogorsku i uopšte južnoslovensku i slovensku kulturu. Za razliku od Andrije B. Stojkovića koji u svojoj knjizi „Počeci filosofije kod Srba“, objavljenoj 1970. g., neutemeljeno tvrdi da je Baljević u Haleu štampao „svoju filosofsku raspravu o propagandi vere (1752), prvu filosofsku disertaciju u Srba...“, ruski naučnik J. V. Kostjašov ističe da je „Baljević bio prvi Crnogorac koji je odbranio doktorat iz oblasti filozofije“ (Dušan J. Martinović: 2002). Ova je tvrdnja sasvim na mjestu iz više razloga, iako je i prije Baljevića sa tla današnje državne teritorije Crne Gore bilo više doktora nauka, između ostalog i filozofije. „Od kraja XV v. na raznim italijanskim univerzitetima to zvanje je steklo više učenih Bokelja, koji su postali profesori tamošnjih fakulteta“. (Dušan J. Martinović: 2002) Baljević je, međutim, prvi doktor filozofije sa teritorije današnje Crne Gore koji se nacionalno lično iskazao i potpisao kao Crnogorac. Na ovaj način se i istorijski objektivno i dokumentovano potvrdio kao prvi Crnogorac doktor filozofije.

Takozvani „latinisti“, odnosno doktori nauka (prava, teologije, filozofije...), sa područja Boke Kotorske ni u jednom dosadašnjem odgovarajućem istorijskom ili nekom drugom naučnom djelu nijesu predstavljani i spomenuti kao Crnogorci, tj. kao crnogorski naučnici i doktori nauka, već najčešće ili direktno kao Srbi, tj. srpski naučnici, ili pak kao naučnici samo teritorijalno vezani za Boku Kotorsku ili pak Crnu Goru, u najboljem slučaju za primorsku Crnu Goru. Ponekad bi se istaklo da su porijeklom iz nekog mjesta ili područja Crne Gore, bez fakta, međutim, da su nedvosmisleno pripadnici crnogorskog etničkog bića, iako je, uglavnom, u ovim slučajevima riječ o slobodnoj StarojCrnoj Gori. Neki naučnici su sami iskazivali tragove svoga porijekla kao što je toučinio budvanski književnik i istoričar Krsto Ivanović koji je „u 'Ljetopisu Budve' svojom rukom napisao da su njegovi Ivanovići doselili u Budvu 'sa Cetinja iz Crne Gore'“. (Dušan J. Martinović: 2002)

Što se tiče odrednice „Albano-Crnogorac“ koju je sam Baljević naveo, treba reći da su Mlečani u XVII i u XVIII vijeku današnje Crnogorsko primorje nazivali „Mletačka Albanija“, pa je, na primjer, Krsto Ivanović napisao da njegova porodica „nosi plemstvo u Albaniji“. Umjesto tvrdnji samih stvaralaca o tome da oni ili njihove porodice vode porijeklo iz nekog kraja Stare Crne Gore ili pak Brda, dakle, umjesto različitih geografskih odrednica, kojima pripada i ona o „Mletačkoj Albaniji“, nesumnjivo istorijski uslovljenih, sa Jovanom Baljevićem prvi put imamo njegovu nacionalnu samopotvrdu i samosvijest o crnogorskom identitetu. Na osnovu svog temeljnog identitetskog osjećanja, Baljević ne staje samo na tome, već i opisuje za potrebe Ruskog dvora svoju otadžbinu, staru Crnu Goru, ali i Brda, kao i Malisore, tvrdeći da su i Crnogorci, i Brđani i Malisori privrženi ruskoj carevini i da su to pokazali i u vrijeme rata Austrije i Rusije sa Turcima 1737 g. Baljević, u Crnogorce svrstava, slično vladici Vasiliju Petroviću Njegošu, i pravoslavno i katoličko stanovništvo, koje je živjelo blizu granice Stare Crne Gore i Turske carevine, sa sviješću da je to jedna jedinstvena i, u suštini, suverena i neotuđiva državna teritorija i matiča jednog jedinstvenog nacionalnog osjećanja crnogorstva, ostavivši neposredno i direktno iskazano svjedočanstvo o svom crnogorskom nacionalnom pripadništvu.

Uvod

Povodom dvjesto pedeset godina od pisanja, odbrane i publikovanja Baljevićeve doktorske disertacije, 2002. g. se u knjizi akademika dr Dušana J. Martinovića „Dr Jovan Stefanović Baljević (ili Šćepan Mali) – život i rad“, u izdanju „DOB“-a, prvi put crnogorska i šira kulturna javnost mogla cjelovitoupoznati sa njegovim djelom. Filozofska disertacija je prevedena sa latinskog, a druga dva manja historiografska, odnosno geografsko-etnografska rada sa ruskog jezika. Objavljivanje ove monografije je bio

nesumnjivo značajan crnogorski kulturni i civilizacijski projekt, naročito sa aspekta očuvanja, osvjetljavanja, valorizovanja i afirmisanja crnogorske filozofske baštine.

Do tada se u literaturi nailazilo samo na neke aspekte Baljevićevog djela. Prvi put je crnogorska naučna i kulturna javnost bila u prilici - prije svega zahvaljujući dugogodišnjim naporima i minucioznim istraživanjima akademika dr Dušana J. Martinovića, bez sumnje najboljeg poznavaoca Baljevićevog života i rada i pisca i priređivača knjige, odnosno autora Baljevićeve bibliografije i obimne studije i literature o njemu, koji je i pronašao originalni primjerak Baljevićeve disertacije u Haleu - da ima uvid u kompletnu duhovnu zaostavštinu Jovana Stefanovića Baljevića.

Akademik dr Dušan J. Martinović, osim što je u Haleu pronašao originalni primjerak disertacije, uložio je maksimalan napor da se isti prevede sa latinskog, kao i da se istraže i prevedu i druga dva manja priloga Baljevića o Crnoj Gori koja je bila objavljena na ruskom jeziku, da se prouči i objelodani njegov život, djelo, njegove knjige i članci drugih o njemu, kontroverze i hipoteza o tome da li je on zapravo Šćepan Mali, itd.

U prvom dijelu knjige nalazi se obimna i sadržajna Baljevićeva biografija (curriculum vitae, istorijat proučavanja Jovana St. Baljevića i njegovog djela, njegov stvaralački opus i hipoteza da je Baljević zapravo Šćepan Mali), zatim Baljevićeva bibliografija i literatura o njemu, kao i zaključna razmatranja dr Martinovića. U drugom dijelu prezentovani su sljedeći Baljevićevi spisi: na latinskom (reprint izdanje originala) doktorska disertacija iz filozofije „Dissertatio philosophica de propagatione religionis armata“, prevod „Filozofska rasprava o širenju religije militantnim sredstvima“ sa vrlo instruktivnim istorijsko-teorijsko-filozofsko-teološkim napomenama i objašnjenjima prof. Darka Todorovića sa katedre za neohelenske studije na Filološkom fakultetu u Beogradu, „Geografsko-istorijski opis Crne Gore“ (prevod s ruskog Marko Dragović) i „Stvarni opis

Crne Gore“ (prevod s ruskog dr Dušan J. Martinović). Publikovano je i više kopija autentičnih i prvi put objelodanjenih dokumenata na njemačkom jeziku pisanih goticom, pohranjenih u Arhivu u Sremskim Karlovcima (Karlovački magistrat), koja su vrlo korisna za rekonstrukciju Baljevićevog života i rada u Austrougarskoj i sadrže relevantne podatke o njegovom položaju uoči odlaska u Rusiju i započinjanja vojničke karijere.

Baljevićevi spisi na ruskom su takođe veoma značajni. Naučnu, kulturološku, etnografsko-istoriografsku i informativno-dokumentarnu vrijednost posebno ima spis „Kratki i stvarni opis sadašnjeg stanja Crne Gore“, koji je u Martinovićevoj knjizi naslovljen kao „Geografsko-istorijski opis Crne Gore“. Pronašao ga je u moskovskoj arhivi Ministarstva spoljnih poslova Rusije, preveo i objavio crnogorski istoričar Marko Dragović. Prvo ga je publikovao 1882. g. u petrogradskom časopisu „Hrišćanska knjiga“, a 1884. g. i u svojoj knjizi „Mitropolit crnogorski Vasilije Petrović-Njegoš“ koja je odštampana na Cetinju. Ovaj Baljevićev tekst je do sada više puta publikovan pod sljedećim naslovima: „Geografsko-istorijski opis Crne Gore“ (N. S. Martinović, R. Kovijanić, S. Mijušković i Č. Vuković: „Prednjegoševsko doba“, Biblioteka „Luča“, „Gragički Zavod“, Titograd, 1963.) i „Kratki i objektivni opis sadašnjeg stanja Crne Gore“ (Beograd, 1997., 1998.) Radi se o drugom dokumentu jednog crnogorskog pisca u Rusiji o Crnoj Gori i Crnogorcima, napisanom tri godine poslije „Istorije o Crnoj Gori“ Vasilija Petrovića Njegoša. U njemu autor daje podršku crnogorskom mitropolitu: „U Crnoj Gori nema uprave ni reda svjeckoga i ako se današnji arhijepiskop Vasilije stara zavesti među njima red i poredak državni“. Baljević je tekst napisao u Beču na latinskom jeziku na insistiranje ruskog ambasadora K. Kajzerlingai kasnije je preveden na ruski jezik. Svojeručno ga je potpisao 29. jula 1757. u Sankt Peterburgu pod imenom „Jovan Stefanović Balević, Albano-Crnogorac iz Bratonožića“.

Original ovog dokumenta se nalazi u Arhivu spoljne politike Rusije, u fondu Odnosi Rusije sa Crnom Gorom. Dokument ima izuzetno veliku naučnu, istorijsku, identitetsku i kulturološku vrijednost zbog autentičnog potpisa autora spisa i vlastitog potvrđivanja crnogorskog nacionalnog osjećanja, ali je veoma značajan i kao geografsko-etnografski spis.

Tekst „Stvarni opis Crne Gore“ u prevodu sa ruskog prvi put je publikovan u knjizi akademika dr Dušana J. Martinovića „Dr Jovan Stefanović Baljević...“ Ovaj skoro dva ipo vijeka nepoznati Baljevićev geografsko-etnografski kratki zapis pronašao je objavio Jurij V. Kostjašov 1998. g. U originalu na ruskom bio je naslovljen kao „Opis Crne Gore“, a u Martinovićevoj knjizi kao „Stvarni opis Crne Gore“. Od jednog Baljevićevog teksta na latinskom jeziku nastala su dva prevoda na ruski jezik, prvi koji je pronašao Marko Dragović i drugi pronađen od strane Jurija Kostjašova. „Spis Jovana Baljevića, nazvan u prevodu 'Suštinski opis Crne Gore' (zapravo, precizno rečeno, kao 'Stvarni opis Crne Gore', primj. G. S.), više je jedan geografsko-istorijski kroki, nego stvarni i potpuniji opis.“ (Dušan J. Martinović: 2002). Ovaj prevod sa Baljevićevog latinskog originala unekoliko je različit od prevoda koji je pronašao Marko Dragović. Kraći je i manje pregledan, a Baljević ga nije ni potpisao.

Doktorska disertacija na latinskom jeziku

Ipak, od najvećeg naučnog značaja je Baljevićeva filozofska disertacija, koja je do sada bila u sjenci njegova dva kraća istoriografska i geografsko-etnografska rada o Crnoj Gori i koja sva odiše učenim i osvjedočenim evropskim manirima i civilizovanom tradicijom iz vremena njenog pojavljivanja. Iako je, naravno, Baljevićeva rasprava izraz i proizvod vremena u kojemu je nastala, sa svim istorijskim, naučnim i religijskim ograničenjima toga doba, ona, simbolički rečeno, predstavlja sublimovan i

sintetizovan duh viševjekovnog evropskog obrazovnog, naučnog i kulturnog prosvjetiteljstva, pa je, između ostalog, zahvaljujući i njoj i Jovanu Baljeviću, civilizacijskim liberalnim, građanskim i progresivnim blagodetima i tekovinama modernog doba, posebno na planu humanističke i racionalne filozofske baštine, na posredan način pripadala i pripada i Crna Gora. „To je svojom intencijom i danas moderno i aktuelno djelo, budući da u njemu autor postavlja osnovnu tezu kojom se suprotstavlja širenju religije militantnim sredstvima. Njegovo insistiranje da se to pitanje rješava na principu tolerancije u današnjem svijetu u kojemu djeluje mnoštvo religija, predstavlja kategorički imperativ savremenog društva.“ (Dušan J. Martinović: 2002)

U disertaciji „Filozofska rasprava o širenju religije militantnim sredstvima“ pokrenuta su mnoga teorijska i praktična, filozofska, aksiološka i etička, religijska i crkvena, metafizička i antropološka, istorijska i državna, pravna i ustavna, društvena i politička pitanja. Baljević o cilju svoje doktorske disertacije piše: „Polazeći od filozofskih načela, dokazaćemo da je širenje religije militantnim sredstvima nešto što valja odbaciti... Ako ko treba da bude istinski ubijeđen, onda ga valja poučiti, podstaći mu razum i razgaliti volju; a kako sve ovo postići oružjem, to niko razuman neće moći da pojmi.“ (Baljević: 1752; 2002)

Baljević se bavi opštim pojmom religije, utvrđuje razliku između unutrašnje i spoljašnje religije i zaključuje: „... Religija se uistinu ne mijenja bez promjene ubjeđenja. Mijenja se, doduše, na... spoljašnji način, ali ako spoljašnja nije saglasna s unutrašnjom, onda je valja držati za ništa. Ako, pak, treba da se promijeni ona unutrašnja, onda valja mijenjati ubjeđenje u istinitostreligije.“ (Baljević: 1752; 2002)

Na osnovu najrazvijenijih evropskih humanističkih, filozofskih, racionalističkih i prosvjetiteljskih načela i učenja svoga vremena, Baljević je anticipirao čak i neke od temeljnih principa na kojima danas počivaju međunarodni odnosi, kao i međunarodna

zajednica i savremeni svijet u cjelini. Nacionalno zakonodavstvo mora biti usklađeno sa međunarodnim standardima. Zalaže se za individualizovanje krivice i kažnjavanje zločinaca kao konkretnih jedinki, a ne za kolektivno kažnjavanje naroda ili neke grupe ljudi kao cjeline zbog njihovih religija kada se radi o oružanim vjerskim sukobima. Baljević se kritički odnosi prema svakom klerikalizmu, vjerskom fanatizmu, ekstremizmu i fundamentalizmu. „Ne može se, međutim, reći da je religija u opštem smislu oskrnavljena već samim postojanjem razlike u religijama. To, međutim, kralja ne oslobađa obaveze da vodi brigu ne samo o sopstvenim podanicima nego i o čitavom ljudskom rodu, u onom smislu u kome nas H. Grocijus podsjeća na mjesto iz Temistijeve besjede Valentu, gdje autor zahtijeva da kraljevi, vode računa ne samo o jednom narodu koji im je povjeren, nego i o čitavom ljudskom rodu, i da im je dužnost da budu ne samo pristalice, simpatizeri Makedonaca, makedonofili ili pristalice Rimljana, romanofili, već i filantropi.“ (Baljević: 1752; 2002)

Baljević pokazuje da ne dolazi toliko do izražaja izvrsnost religije koja je proširena putem rata, već da istinitost same religije više dolazi do izražaja ako se ona širi bez primjene spoljašnje sile. „Kad bi, dakle, sve religije svojim vjernicima propisivale onu normu – da svoju religiju, gdje god je moguće, šire silom i ognjem, zar bi igda ijedna religija, sve donde dok ih je više, mogla očekivati ma kakvo spokojstvo i sigurnost? Ne bi li se vazda trebalo pribojavati da joj neki drugi narod koji slijedi drugu vjeru ne objavi rat, ako bi dovoljan razlog za ratovanje bila već sama razlika u religijama? Ali, šta onda reći o religiji koja bi za nužne i neodvojive pratioce imala neprekidno ubijanje i najkrvavije pogrome? Ako bi, dakle, trebalo doći do vječnog mira, onda bi svi narodi imali da se okupe i donesu odluku koja je to religija istinska, pa da je, onda, svi skupa prigrlje. Ali kako bi se to, doista, moglo ujediniti i na jedno svesti toliko

različitih naroda koliko ih pod kapom nebeskom pristaje uz suprotna mnjenja – to se teško može uvidjeti.“ (Baljević: 2002)

Rat u cilju nasilne promjene religije je nepravedan i štetan kako prema sopstvenim građanima (državljanima) i vlastitoj državi, bez obzira na njihova vjerska ubjeđenja i pripadanja, tako i prema drugim narodima (stranim državljanima), ali i prema religiji samoj, jer se time sprečava njeno zakonito širenje, a podstiču neprekidni vjerski ratovi. Spis govori o mnogovrsnim štetama u ljudskoj istoriji izazvanim neprekidnim ratovima zbog vjerskog neslaganja, koji su pohodili čitavi svijet i posebno Evropu, kao samo središte moderne čovjekove prosvijećenosti i civilizovanosti.

Ko je, doista, ikad i pomislio da je čovjeka oružjem moguće ubijediti u istinitost jedne religije? Oružjem se čovjek tjera da proglasi za istinito nešto što samo protiv svoje savjesti može držati za istinito. „Jer više ljudi pridobije ona (religija, prim. G. S.) za ispitivanje svojih dogmi ukoliko opaze da je mnogi prihvataju premda nijesu ničim natjerani na to, i da se, štaviše, dobrovoljno lišavaju spoljašnjih dobara, koja nijesu zanemarljiva, premda u religiji na koju prelaze ne mogu očekivati ništa drugo osim istine.“ (Baljević: 2002)

Baljević se zalaže za toleranciju i trpeljivost kada je u pitanju multikonfesionalizam i vjerska razuđenost, fragmentarnost i različitost. Tako, što se tiče odnosa magistrata prema svojim podanicima koji se razilaze s njim u sveštenim pitanjima, Baljević smatra da „ukoliko je moguće i ukoliko vladar smatra da ne bi bilo podesno da ih udalji iz države, valja ih tolerisati i pustiti neka samo poštuju onoga Boga koji im se čini da je najbolji i najpodesniji za Boga.“ (Baljević: 2002) Multikonfesionalizam, odnosno postojanje inovjernika, prirodno je pravo i slobodan, etički izbor po savjesti svakog pojedinca. Religiozni, etnički i drugi sukobi nastaju zbog upotrebe sile, netolerancije, nepoštovanja razlika, neuvažavanja Drugih kao samostalnih i

nezavisnih subjekata, predrasuda i neznanja, a ne zbog tolerancije, dobročinstva, trpeljivosti, racionalnog, argumentovanog i razložnog dokazivanja.

Baljević polazi od pojma čovjeka kao umnog i slobodnog bića, kadrog i sposobnog da, prema sopstvenoj savjesti kao duhovnog bića najviše vrijednosti, procjenjuje svojim suverenim izborom – proisteklim i datim od Apsoluta – dobro i zlo i živi kao ličnost dostojna Boga. Kao dostojanstvena, časna, istinita i pravedna ličnost. Savjest je kriterijum za procjenjivanje istinske religije. „Svačijoj savjesti treba ostaviti na volju da se opredijeli koju religiju hoće da slijedi a koju da napusti.“ (Baljević: 1752; 2002)

Baljević piše da je na osnovu prirodnog zakona jasno da nikome ne smije biti priznato pravo svojine nad savješću. „U državi građani ne mogu svoju volju u pogledu religije podrediti volji najviših gospodara, ako je već na osnovu prirodnog zakona jasno da nikome ne smije biti priznato pravo svojine nad savjestima.“ (Baljević: 1752; 2002) Dakle, pravo svojine nad savjestima i religijama ne može imati ni bilo koja crkvena odnosno vjerska i religijska vlast. „Svaki probuđeni čovek, celog svog života, vodi živi razgovor sa svojom savešću, sa bogom... Pojam vertikalne ose sveta samo je projekcija moralne vertikale čoveka.“ (Đuro Šušnjić: 1997)

Svaki „ustupak“ u ovom smislu i neko polovično rješenje otvorili bi vrata tutorstva, neslobode i prava svojine nad savješću koja je nastala iz vjere, a to bi značilo onda i prava svojine nad religijom, što bi dalje, gledajući logički dosljedno i samozakonito, značilo i ukidanje autonomije, dostojanstva i suvereniteta ličnosti svakog, ne samo vjernika već i čovjeka. To bi apsolutno protivrječilo i osnovnom principu Baljevićeve doktorske disertacije o protivljenju svakom širenju religije militantnim sredstvima, budući da bi onaj ko ima pravo svojine nad religijom, vjerom i slobodnom savješću, bilo u liku svjetovne ili

duhovne vlasti, uvijek mogao da svakog čovjeka i vjernika (zlo)upotrijebi za svoje parcijalne i otuđene svrhe i koristi, pa i za učešće u širenju religije militantnim, vojnim, ratnim i oružanim putem i sredstvima.

Baljević živi u doba modernog mišljenja o državi. Tri-četiri vijeka prije vremena njegovog djelovanja započeo je proces konstituisanja moderne države i modernog odnosa prema njoj u teoriji i praksi. U srednjem vijeku je bila dominantna misao državne vlasti kao u suštini privatnog vlasništva. Mada se tada više govorilo o svjetovnoj, nego o državnoj vlasti. Nasuprot svjetovne, bila je duhovna, crkvena vlast. Ove dvije vlasti, odnosno zajednice su pokrivala, kako se tada smatralo, univerzalni hrišćanski prostor. Kako se Evropa vremenom počela oslobađati i emancipovati od srednjevjekovnog primata religijskog nad svim drugim društvenim sferama, svjetovna, državna i duhovna, crkvena vlast postale su zasebne, ravnopravne i odvojene jedna od druge. Svaka od njih je postala nadležna i arbitrarna u svojim suverenim oblastima i poslovima.

Riječ je o modernoj i civilizacijskoj ideji odvojenosti crkve od države. Ona se rodila u Zapadnoj Evropi i važi prije svega upravo u zemljama koje joj pripadaju i geografski i istorijski, i kulturno i duhovno. Istočno, pravoslavno hrišćanstvo, zadržalo nije moglo prihvatiti ideju o odvojenosti države i crkve. U njemu je svjetovna, državna vlast tradicionalno bila nadređena duhovnoj, crkvenoj vlasti. Nehrišćanskim religijama još je manje, čak i danas, bliska i realna ideja o odvojenosti države od crkve.

U savremenim demokratskim društvima u državama, pa i u onima u kojima je istorijski tradicionalno pretežan dio pripadao pravoslavnom stanovništvu, takođe su na snazi ustavnopravna načela o odvojenosti crkve od države. U njima su danas, iako su građani pravoslavne vjeroispovijesti i dalje u većini, na djelu multikonfesionalni, multietnički i multikulturalni sistemi

i obrasci društvenog življenja. Pa čak i u zemljama tvrdih nehrišćanskih zajednica, početkom dvadeset prvog vijeka sve su snažniji i masovniji zahtjevi za odvajanjem države od religije, a tamo gdje je već formalno i ustavno-pravno uvedena laička i sekularna država, kakva je recimo islamska Turska, izuzetno su motivisani i narasli civilizovani, prosvijećeni i kulturni naponi, protesti i predlozi da se i u praksi, u životu i svakodnevicu, takvo stanje dosljedno sprovodi, realizuje i održi. Upravo primjeri iz Turske pokazuju kako su njeni građani koji se opredjeljuju za odvojenu državu od religije izuzetno osjetljivi na svaki pokušaj ili na svaku makar i slutnju da se ti jednom već osvojeni civilizacijski rezultati ponište i vrata na pređašnje, istorijski i emancipacijski gledano predmodernu i neslobodno stanje.

Ali, Baljević živi i u doba slobodnog ispoljavanja slobod(n)e savjesti. Sve do novog vijeka slobode savjesti praktično nije bilo, dakle, čak ni u Grčkoj i Rimu, a kamoli u srednjem vijeku. Baljević je sudionik, odnosno duhovni baštinik – a i mi, savremenici, tj. Crna Gora, i njegovi i evropski, i geografski i istorijski, duhovni potomci i pripadnici istog civilizacijsko-kulturnog kruga – svih (zapadno)evropskih istorijskih, konfesionalnih, filozofskih i duhovnih promjena od srednjeg vijeka i početka novovjekovlja do današnjeg vremena početka dvadeset prvog vijeka. A Evropa je evoluirala od stava da svaki čovjek mora imati jednu pravu vjeru do stava da se svakom čovjeku mora dopustiti da živi u skladu sa načelima one vjere koja je za njega prava ili koja mu se (samo) čini da je prava. Lako je uvidjeti da je promjena ovog temeljnog stava o religiji teorijski izraz svih onih praktičnih (r)evolucionarnih događaja kojima se jedna čvrsta dogmatska i pravovjerna evropska hrišćanska zajednica transformisala u nepovratni i autentični pluralitet multikonfesionalizma.

Baljevićeva filozofija i misao evropskog multikonfesionalizma

Dakle, vidimo da je Baljevićeva filozofija i misao evropskog multikonfesionalizma proizašla iz ova prethodna dva paralelna, a zapravo iz jednog jedinstvenog procesa – izrastanja evropske države u modernu građansku zajednicu koja, upravo zato što je nezavisna od religijskih i crkvenih poslova, može garantovati pravo svakom svom građaninu, tj. pripadniku te određene političke zajednice da se slobodno, u skladu sa svojom slobodom savjesti nad kojom niko ne može imati vlast (ni bilo koja državna, ali ni bilo koja crkvena zajednica, jer sve mimo toga bi bilo grubo kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda), može opredjeljivati za bilo koju vjeru i religiju, tj. za svaku onu za koju on smatra da je prava, da je njemu (samo)odgovarajuća i pripadna, bilo u skladu sa njegovim pogledom na svijet ili istorijskim, nacionalnim, kulturnim, filozofskim, etičkim, civilizacijskim i drugim shvatanjima.

Baljević otvara mnoge teorijske kontroverze. Jedna od njih se „tiče rasprostranjenosti religije... Baljević je apstrahovao postojanje ateista.... Zanimarivanje ateista utoliko više čudi što se J. Baljević u svojoj raspravi poziva na francuskog filozofa, prosvjetitelja Pjera Bela (1647-1706), koji je zastupao ideju o nespojivosti religije i znanja, vjere i filozofije. Bel je bio na stanovištu da društvo ateista može ispunjavati ne samo svoje građanske nego i svoje moralne obaveze i dužnosti, ništa lošije od društva vjernika. Ovo pitanje je i danas izuzetno aktuelno.“ (Nikola Racković: 2002) Ateizam je u savremenosti nezaobilazan činilac kada se razmatra odnos religije sa državom i društvom, kao i pitanje same religije, njene suštine i ontološkog bića. Ni multikonfesionalizam se ne može u potpunosti sagledati bez ateizma, budući da predstavljaju neodvojive sadržaje odnosa građana

prema religiji, državi i društvu u modernoj, laičkoj i sekularnoj, demokratskoj i građanskoj, državnoj političkoj zajednici, iako je i dalje paradigma moderne države nacionalna država, i pored snažnih izazova globalizacije i multikulturalizma.

Baljevićev spis može da služi na čast ne samo Crnoj Gori i Crnogorcima, već i svim drugim zemljama i nacijama iz ovog dijela Evrope, jer je polovinom osamnaestog vijeka bilo vrlo malo učenih ljudi sa ovih prostora koji su u Evropi doktorirali iz filozofije ili na sličan način iskazivali svoju obrazovanost.

O Baljeviću su pisali njegovi savremenici, najučenije glave ondašnje prosvijećene Evrope: „Ti si doista prvi među hrišćanima grčkog obreda koji iznosi neko javno svjedočanstvo o svojoj marljivosti i napretku; a ovaj Tvoj napredak zaslužuje utoliko veću pohvalu ukoliko je Tebi, koji si u ranoj mladosti dopao turskog ropstva i bio lišen svih sredstava, te nastavio život u tuđini, bilo teže da se zaputiš stazom plemenitih umjetnosti...“ (J. J. Lange, član carske pruske Kraljevske akademije).

„Na našim akademijama ima vrlo malo primjera da studenti grčke (pravoslavne) otadžbine i vjere polažu ispit za neko više akademsko zvanje. Utoliko mi je draže što si upravo radosno ugrabio ovu priliku da se sam ne vratiš u svoju otadžbinu bez svjedočanstva. Neka bi TVOJA otadžbina ubrala odatle izvrsne plodove, i neka bi TVOJ primjer privukao i mnoge druge da vrijedno prionu uz ove spasonosne nauke, kako biste svoju vjeru mogli da branite ne samo oružjem, nego i pouzdanim i nesumnjivim argumentima!“ (G.T. Caharijas, predsjedavajući filozofije i slobodnih umjetnosti na Univerzitetu u Haleu Magdeburškom).

Najvažnije je da se nije dozvolilo, bez obzira na evidentno istorijsko kašnjenje, da ovaj drugi, konačni, duhovni, po Crnu Goru i njenu kulturu najvažniji, povratak Jovana Baljevića u njegovu i našu otadžbinu, prođe „bez svjedočanstva“ (kada već postoji), tj. bez objavljivanja disertacije u originalu na latinskom, odgovarajućeg i kvalitetnog naučnog prevoda i isto

takvog komentara. To je izvanredan osnov za dalja ispitivanja svih aspekata Baljevićeve filozofske disertacije, kao i njegovog ukupnog rada i života.

Moramo biti zadovoljni što je jedan ovakav crnogorski duhovni biser, ipak, na kraju doputovao iz davne dobi do nas današnjih i savremene Crne Gore, posebno kada se zna da region jugoistoka Evrope, istorijski gledano, često nije, sticajem raznih društvenih okolnosti, bio baš najskloniji pravim, temeljnim i ozbiljnim duhovnim temama.

Baljevićeva otadžbina, Crna Gora, tek danas u prilici je da ubira plodove njegove intelektualne ambicioznosti da piše o religiji, najdubljoj metafizičkoj i trajnoj duhovnojupitnosti čovjeka, i multikonfesionalizmu kao njenom jedino plodnomi mogućem svjetovnom i istorijskom, posebno savremenom i demokratskom, civilizacijskom i prosvijećenom, ovaploćenju, potvrđivanju i afirmisanju.

Čitanje ovako vrijednih djela i primjena u praksi njegovih poruka oplemenjuje ljude i utiče da se smanji broj sličnih sukoba. Iz više istorijskih razloga, tek poslije više vjekova, otkrivamo vrijedne crnogorske domete u evropskoj kulturi koji, što je izuzetno podsticajno za čitavo društvo, a posebno za mlade, u potpunosti korenspondiraju sa savremenim tokovima ne samo humanističke misli već i demokratske prakse i vjerske tolerancije u najrazvijenijim zemljama svijeta.

Filozofske ideje Jovana Baljevića čine značajan dio crnogorskog duhovnog nasljeđa. Baština se ne prenosi mehaničkim putem i ne nasljeđuje spontano i automatski. Moramo je prepoznati, zavrijediti, osvojiti, sačuvati, kritički ocijeniti i valorizovati, unaprijediti, aktuelizovati, modernizovati, predstaviti javnosti, pronositi i prenijeti je i dalje i jače kroz prostor i vrijeme. Naše je samo ono što prepoznamo kao naše, što nas utemeljuje, ali što i mi sami utemeljujemo, razvijamo i osavremenjujemo. Baljevićeva filozofska disertacija o religiji i multikonfesionalizmu dolazi i do nas

današnjih. Svojim porukama ona brani, jača i širi civilizovanost evropskog prostora na kojem živimo, ali i svijest o humanitetu i dijalogu i u ovom vremenu, budući da je u pitanju rad sa svevremenskim i trajnim filozofskim i religijskim vrijednostima.

Rasprava nosi snažan pečat vjekovne crnogorske upućenosti horizontima evropske misli i civilizacije. Ona govori o štetama izazvanim neprekidnim ratovima zbog vjerskog neslaganja i ima veliki značaj i za naš region u kojem su se vodili vjerski ratovi i u posljednjoj deceniji dvadesetog vijeka, ali i za evropski kontinent u cjelini, budući da se i na zapadu Evrope u prošlosti vjerski ratovalo neprekidno i više decenija, pa čak i čitav jedan vijek.

Disertacija, ukupno djelo i ličnost Jovana Baljevića svjedoče o neuništivoj težnji i ovog evropskog prostora i Crne Gore u njemu da se na miran, civilizovan i prosvijećen način rješavaju postojeće i potencijalne etničke, religijske i kulturne razlike i najkrupniji državni, nacionalni, društveni i duhovni problemi. To je nesumnjivo naša, crnogorska, evropska, civilizacijska i demokratska baština, ali i stvarnost, koju danas, na početku dvadeset prvog vijeka otkrivamo, objelodanjujemo, prezentujemo i potvrđujemo pred licem evropske i svjetske javnosti kao suverena i demokratska država zarad same Crne Gore, sadašnjih i budućih generacija i njihove evropske, integrativne i prosperitetne budućnosti.